

Krešimir Karlo

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Bjelovaru

25. 7. 2012.

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Kapela sv. Križa u Križu Gornjem u kontekstu srednjovjekovne arhitekture kontinentalne Hrvatske

Ključne riječi: kapela sv. Križa u Križu Gornjem, Komarnički arhiđakonat, srednjovjekovna arhitektura, kvadratično svetište, romanika, gotika

Keywords: Chapel of the Holy Cross in Križ Gornji, Komarnica Archdeaconry, medieval architecture, square chancel, Romanesque, Gothic

Kapela sv. Križa u Križu Gornjem jedna je od rijetkih srednjovjekovnih sakralnih građevina visokog stupnja očuvanosti na prostoru Komarničkog arhiđakonata srednjovjekovne Zagrebačke biskupije. Obradom povijesnih izvora, interpretacijom rezultata dosadašnjih konzervatorsko-restauratorskih i zaštitnih arheoloških istraživanja te komparativnom analizom u članku se određuje njeno mjesto unutar srednjovjekovne arhitekture kontinentalne Hrvatske, posebice uzimajući u obzir materijal gradnje opekom. Utvrđuje se najstarija, romanička faza kapele sv. Križa. Crkva je sačuvala formu druge srednjovjekovne, gotičke, faze do radova s konca 19. stoljeća, o čemu svjedoči i dosad neobjavljena projektna dokumentacija.

Proučavanje srednjovjekovne sakralne arhitekture, posebice one datirane prije kraja 13. stoljeća na prostoru kontinentalne Hrvatske umnogome ovisi o arheološkim te restauratorsko-konzervatorskim istraživanjima. Glavni razlog tomu jest činjenica da se najčešće radi o građevinama koje nose tragove brojnih građevinskih faza. Štoviše, često je bez opsežnih istražnih radova teško dovesti u korelaciju velik broj sačuvanih sakralnih građevina ili njihovih ostataka sa spomenicima koji se spominju u izvorima. U tom smislu, rad Josipa Buturca na popisu goričkog arhiđakona Ivana iz 1334. godine na kojem je temeljio ubicaciju crkava ostaje nezaobilaznim doprinosom svakom istraživaču teme. Ovdje valja napomenuti i činjenicu da se određene građevinske faze, što zbog loše očuvanosti, što zbog različitih konzervatorskih pristupa koji ih zbog ovog ili onog razloga ne odrede dovoljno značajnim, nikada ne prezentiraju već ostaju zabilježene samo u konzervatorsko-restauratorskoj dokumentaciji. Stoga proučavanje bliže i dalje povijesti konzervatorsko-restauratorskih radova

omogućava ocrtavanje jasnije slike o srednjovjekovnoj arhitekturi na prostoru kontinentalne Hrvatske.

Ovaj prilog o kapeli sv. Križa u Križu Gornjem potaknut je uvidom u rezultate konzervatorsko-restauratorskih istraživanja. U dosadašnjim istraživanjima prepoznata je njena srednjovjekovna faza, okvirno su identificirani pojedini građevinski slojevi, ali nisu jasno razgraničeni i definirani njihovi odnosi. Ovdje poduzeta analiza rezultata arheoloških i konzervatorsko-restauratorskih istraživanja omogućila je precizniju stratigrafiju odnosno jasnije određenje romaničkog sloja crkve.

Kapela sv. Križa (sl. 1) nalazi se na brežuljku neposredno uz naselje Križ Gornji, općina Zrinski Topolovac, Bjelovarsko-bilogorska županija. Danas je filijalna kapela Župe svetog arkandela Mihovila u Zrinskom Topolovcu, Bjelovarsko-križevačka biskupija. Kapela se nalazi na uzvisini uz raskrižje dvaju putova, od kojih jedan vodi od Zrinskog Topolovca prema Koprivnici, a drugi preko Širokog Sela prema Sokolovcu.

1. Pogled na južno pročelje kapele sv. Križa u Križu Gornjem (foto: G. Bekina, Konzervatorski odjel u Bjelovaru, 2012.) / View of the south façade of the Chapel of the Holy Cross in Križ Gornji (photo: G. Bekina, Conservation Department in Bjelovar, 2012)

2. MK-UZKB-F, inv. broj 32172, Pogled na južno pročelje kapele sv. Križa, total izvana (foto: N. Vranić, 1966.) / MK-UZKB-F, inv. n. 32172, External view of the south façade of the Chapel of the Holy Cross (photo: Nino Vranić, 1966)

Kapela sv. Križa jednobrodna je pravilno orijentirana građevina s nižim i užim kvadratičnim svetištem te s asimetrično postavljenim zvonikom, prislonjenim uz zapadno pročelje. Sa sjeverne strane svetišta prigradena je sakristija. Brod crkve zabatnim zidom nadvisuje trostrešno krovnište svetišta koje svojom sjevernom strehom u kontinuitetu prekriva sakristiju. Vanjske tlocrtne dimenzije crkve su 20,10 x 12,30 m. Na zapadnoj strani unutrašnjosti broda nalazi se jednostavno pjevalište, izgrađeno tijekom 18. stoljeća. Pjevalište je presvođeno češkim svodom koji se naslanja na dva stupa. Brod crkve, nekad prekriven tabulatom, danas je otvoren, bez svodne ili stropne konstrukcije. Svetište i brod odvojeni su šiljatim trijumfalnim lukom. Svetište (sl. 7) je svođeno zidanim križnim svodom, no vidljivi su i ostaci starije svodne konstrukcije s rebrima. Na sjevernom zidu svetišta nalazi se kustodija, od koje je sačuvan klesarski obrađen arhitrav, a na južnom zidu svetišta nalazi se zidana polukružna niša za ampule te su vidljivi i fragmenti jednostavnog ornamentalnog oslika. Sakristija je jednostavna kvadratična građevina prigradena uz sjeverni zid svetišta. Presvođena je bačvastim svodom, a otvorena prozorom na istočnoj strani. Na glavnom pročelju, uz zvonik, prezentiran je ostatak opečnog istaka na poziciji završnog vijenca prve građevinske faze crkve, koja je imala romanička obilježja. Crkva je otvorena jednim polukružnim vratima na južnom pročelju broda na kojem se nalaze i tri prozorska otvora. Visoki i uski, jednostavno profilirani prozorski otvori, završeni šiljatim lukom, rekonstruirani su 2010. i 2011. godine prema rezultatima restauratorsko-konzervatorskih istraživanja. Otvori su formirani zidarski, bez obrađenih kamenih doprozornika, a dva istočna položena su na kamene klupčice. Bifora na južnoj strani svetišta u završnoj je fazi prezentacije. Prozorski otvor na istočnom pročelju,

okulus, u cijelosti je izrađen od kamena, a radi se o ostatku trolisne rozete. Asimetrično postavljeni zvonik, u današnjoj formi intervencija konca 19. stoljeća, horizontalnim istacima podijeljen je u tri zone. Crkva je zidana opekam, dok se kamen koristio isključivo za svodnu konstrukciju svetišta, prozorske otvore te izradu kustodije. Od baroknog inventara do danas je u kapeli sačuvan glavni oltar i šest skulptura pobočnih oltara te govornica propovjedaonice.

Prvi opis crkve doprinos je Anđele Horvat, koja je opisuje kao »jednostavnu gotičku, barokiziranu građevinu koja predstavlja ladanjski tip srednjovjekovne crkve sa svetištem četverouglastog tlocrta«¹. Također opisuje barokni inventar, odnosno tri oltara, te bilježi »dekorativne zidne slikarije u svetištu, vjerojatno ranobaroknog karaktera.«² Više podataka o kapeli na temelju objavljenih izvora donose Zvonko Lovrenčević i Mladen Medar.³ Na temelju objavljenih arhivskih izvora oni daju širi pregled zbivanja vezanih za 'život' kapele tijekom srednjeg vijeka te pri tome donose podatak o njenom najranijem spomenu 1270. godine. Istovremeno ističu da se tlocrt kapele nije mijenjao od vremena gradnje iznoseći pretpostavke o možebitnoj romaničkoj fazi gradnje crkve. U apsidi bilježe postojanje oslika za kojeg pretpostavljaju da je ranobarokni, te spekuliraju o uzrocima asimetričnosti zvonika. Asimetričnost pripisuju mogućoj pogrešci u izgradnji novog pjevališta i zvonika ili »za sada nepoznatom razlogu.«⁴ Baveći se srednjovjekovnom gradnjom u opeci na bjelovarskom području, Zorislav Horvat spominje crkvu sv. Križa u Križu Gornjem u kontekstu *kloštarivaničke* skupine crkava građenih opekam tijekom 16. stoljeća.⁵ Nalazimo je i na karti »Zagrebačka biskupija: Crkveni spomenici kasnog srednjeg vijeka (1334-1526).« koju je izradila Diana Vukičević-Samaržija.⁶ Opis kapele, povijesni pregled te najdetaljniju kronologiju zbivanja od

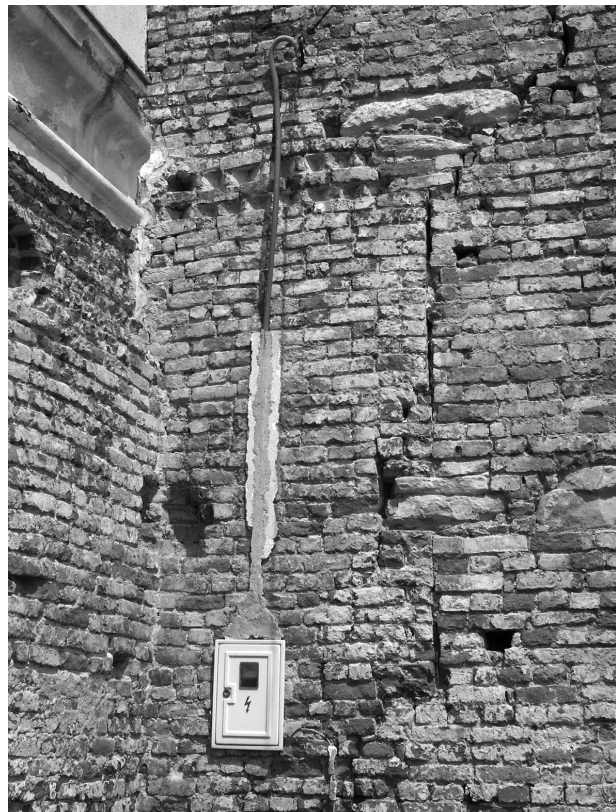
18. do 20. stoljeća temeljenu na kanonskim vizitacijama i *Liber memorabilium eventum Parochiae Topolovacensis* uz detaljan opis inventara donosi Stjepan Kožul.⁷ Utvrđuje da je 1667. godine obnovljena župa u Zrinskom Topolovcu, te je kapela sv. Križa, koja je do tada pripadala Komarničkom arhiđakonatu Zagrebačke biskupije, postala filijalnom crkvom župe u Zrinskom Topolovcu sa pripadnošću Kalničkom arhiđakonatu.⁸ Kožul donosi podatke iz vizitacija o stanju crkve 1704., 1735., 1738., 1743., te 1771. godine, te opisujući crkvu primjećuje: »To je jednobrodna crkva pravokutnog tlocrta, barokizirana, s tragovima gotike.«⁹ Nakon provedenih konzervatorsko-restauratorskih te arheoloških istraživanja 2003. i 2005. godine Ana Azinović-Bebek i Tajana Pleše donose dodatne materijalne dokaze o postojanju srednjovjekovnog sloja kapele te navode da se na temelju rezultata restauratorsko-konzervatorskih istraživanja (sl. 4) može pretpostaviti 5 razvojnih faza kapele: »Prvu fazu evidentiraju podloge za temelje pronađene u sjevernom zidu kapele te u unutrašnjosti kapele kod sjevernog trijumfalnog luka i na unutarnjoj strani južnog zapadnog pročelja. Na njezinoj vanjskoj strani primijećena je reška i ostaci žbuke u zidu te opečni vijenac i sokl, koji su potaknuli na razmišljanje o prijašnjoj fazi kapele. Podloga za temelje sastoji se od većeg kamena pješčenjaka, prekrivenog manjim kamenjem, vezivom i kamenim oblucima. Na tu podlogu, širine do 100 cm išla je opeka slagana u pravilne redove. Arheološka istraživanja ponudila su moguće dimenzije i oblik kapele. Evidentno je da je prva kapela bila manjih dimenzija nego današnja. U drugoj fazi, u polovici 16. stoljeća širi se na jug i istok te dobiva kvadratično svodeno svetište i svodenu sakristiju, kamenu plastiku, bočne oltare i kustodiju te linearni oslik. Slijedi popravljjanje (svod u svetištu i sakristiji, bifora prelazi u monoforu), što evidentiramo kao treću fazu. Četvrta faza je u prvoj polovici 18. stoljeća kada se kapela radikalno barokizira i dobiva pjevalište. Zadnja, peta faza, obnova je nakon potresa u 19. stoljeću.«¹⁰ Autorice ističu kako su provedena arheološka istraživanja bila ograničena opsega te uvjetovana izradom drenaže građevine (sl. 3).

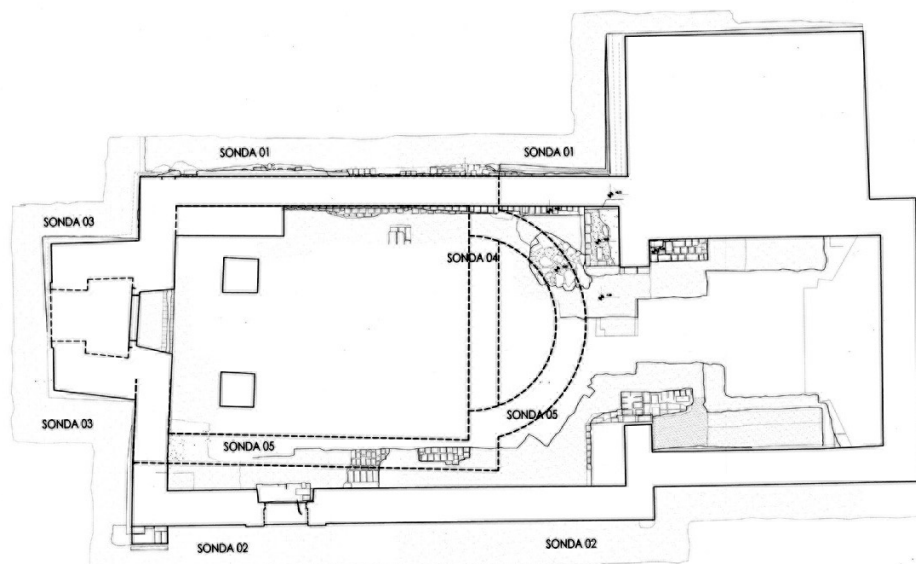
Prije recentnih konzervatorsko-restauratorskih radova crkva je nakon potresa 1880. godine doživjela opsežnu rekonstrukciju 1889. godine, razaranje u Drugom svjetskom ratu te nekoliko popravaka od kojih je zadnji izveden 1985. godine.¹¹ U Zbirci planova i nacrti Državnog arhiva Bjelovar sačuvana je dosad neobjavljena projektna dokumentacija iz 1884. godine, temeljem koje je izvršena rekonstrukcija 1889. godine (sl. 5, 6).¹² Obnovom 19. stoljeća crkva je statički sanirana te je osim novoga zvonika dobila ujednačeni ritam triju malenih pravokutnih prozorskih otvora na južnom pročelju. I S. Kožul navodi kako je tijekom radova 19. stoljeća, zbog oštećenja koje je uzrokovao potres, razidan zvonik od vrha do visine od 4 metra. Te su radove izvodili majstori Josip Koščak i Simo Lazarević, a

oltare je obnovio Franjo Bašić, graditelj oltara iz Zagreba.¹³ Izgradnjom novoga zvonika izvorni je jednostavno obzidan te nastavljen do pune današnje visine. Na fotografijama Nine Vranića i Grete Jurišić iz 1961. i 1966. godine (sl. 2 i 8) vidljivo je tadašnje stanje crkve i crkvenog inventara.

Recentni radovi na kapeli sv. Križa u Križu Gornjem započeti su sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske 2003. godine uvođenjem kapele u program zaštitnih radova Ministarstva te izradom konzervatorske i projektne dokumentacije za čije su potrebe ponajprije izvršeni restauratorski i arheološki istražni radovi.¹⁴ Istražena su pročelja i unutrašnjost kapele, pod kapele, analiziran je sastav žbuka te su izvršena zaštitna arheološka istraživanja. Kako su restauratorski radovi tekli usporedno s građevinskim, otvorene su velike površine pročelja. Utvrđena je raznolika struktura zidnog plašta crkve koja je zidana opekom različitih formata. Kamen kao građevni materijal korišten je tek mjestimice, na uglovima i u većem dijelu temelja ispod sjevernog zida broda kapele. Svi kameni ulomci u gornjem sloju kapele pripadaju kasnijim popravcima za koje je korišten reciklirani materijal oštećenih dijelova crkve. Na izvornom mjestu pronađene su tri kamene prozorske klupčice, okulus i ostaci svodne

3. Pogled na zapadno pročelje tijekom istražnih radova (foto: M. Pezelj, Konzervatorski odjel u Bjelovaru, 2006.) / View of the west façade during field research (photo: M. Pezelj, Conservation Department in Bjelovar, 2006)

4. Arhiv Konzervatorskog odjela u Bjelovaru, Rezultati arheološkog istraživanja 2005. godine, s položajem pretpostavljene apside, tlocrt – nivo +1,00 m, snimili: B. Vučić-Šneperger, T. Baldasar, list br. II. 5. 7., br. teh. dnevnika 39/04-16, mjerilo 1:50, svibanj 2005. / Archives of the Conservation Department in Bjelovar, results of archaeological survey in 2005, indicating the position of the presumed apse, ground plan – level +1,00 m, drawn by B. Vučić-Šneperger, T. Baldasar, sheet n. II. 5. 7, technical record n. 39/04-16, scale 1:50, May 2005

konstrukcije svetišta.¹⁵ Tragovi kontrafora pronađeni su samo uz jugozapadni ugao broda. Na istočnom pročelju sakristije pronađeno je više fragmenata kamenih rebara svodne konstrukcije svetišta koji su uzidani kao spolije. Profilacija tih fragmenata podudara se s profilacijom fragmenata rebara pronađenih uzidanih u gornju zonu zida južnog svetišta.¹⁶ Prema tipologiji svodnih rebara Zorislava Horvata, pronađeni fragmenti rebara u kapeli sv. Križa odgovaraju rebrima 15. ili prve polovice 16. stoljeća.¹⁷ Vidljivi tragovi požara na kamenim rebrima ukazuju na to da je crkva gorjela. O uzrocima požara možemo samo nagađati, nije poznato radi li se o nesreći ili su oštećenja bila uzrokovana možebitnim osmanlijskim upadima. No, u jednom je trenutku kapela očito pretrpjela znatna oštećenja, što je nalagalo novu građevinsku aktivnost.

Restauratorskim istraživanjima utvrđeno je postojanje dvije srednjovjekovne graditeljske faze kapele te najmanje jedna adaptacija. Na zapadnom pročelju crkve otkriveni su gabariti najstarijeg pročelja: »Zanimljiv je nalaz oblikovanja završnog vijenca neuobičajenog u našim krajevima izvedenog u širini tri reda opeke tako da prvi i treći red formiraju trokutasti zub«.¹⁸ Dakle, s obzirom na najstariji spomen crkve sv. Križa 1270. godine, najstarija utvrđena građevinska faza, koju možemo nazvati romaničkom, može se datirati najkasnije u 13. stoljeće. Ta građevinska faza potvrđena je konturama gotovo čitavog zapadnog pročelja, izvornim zvonikom sačuvanim do visine od četiri metra koji je u vezu s pročeljem i nalazom opečnog vijenca s motivom zubaca pile bez tragova prezidavanja te sjevernim zidom broda postojeće kapele. Očekivana polukružna apside

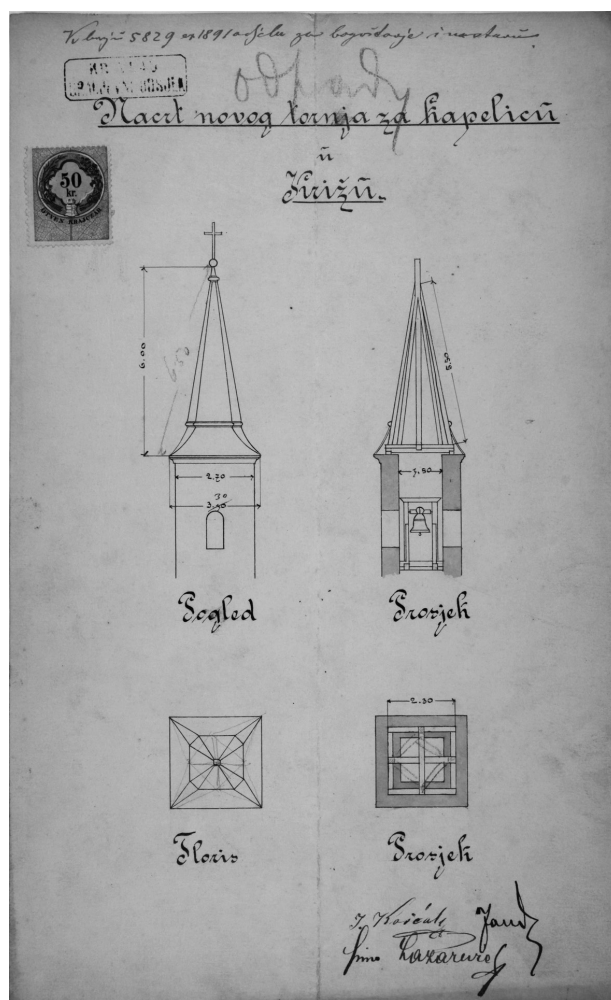
zasada nije sa sigurnošću potvrđena, no na postojanje takve apside upućuju nalazi dijelova podloga za temelje unutar broda crkve pronađenih tijekom arheoloških istraživanja.¹⁹ Drugu srednjovjekovnu fazu određuje proširenje crkve na južnoj strani te izvedba novih, širokih otvora na tom, novosagrađenom dijelu kapele. Među tim novim otvorima, potvrđenim kamenim klupčicama ističe se bifora na južnom zidu svetišta koja je vjerojatno bila zaključena jednostavnim mrežištem. Dimenzije prozorske niše te bifore su 1,31 m x 2,63 m, a dimenzije svijetlog otvora 0,81 m x 2,02 m. Tim proširenjem zvonik dobiva svoju »asimetričnu« poziciju. Za pretpostaviti je da se ta dogradnja zbila istodobno s gradnjom kvadratičnog svetišta, dakle u 15. ili na početku 16. stoljeća. Sljedeću srednjovjekovnu fazu, bolje rečeno adaptaciju, određuju novi, uski prozorski otvori na brodu crkve, a nju možemo okvirno smjestiti oko sredine 16. stoljeća.

Nakon što su završeni istražni radovi 2005. godine, izvedena je drenaža, zamijenjena je krovna konstrukcija i pokrov, izvršena je statička sanacija kapele u cijelosti, ugrađene su zatege, crkva je ožbukana te su na svetištu prezentirani otvori iz druge faze građevine, a na brodu iz posljednje srednjovjekovne adaptacije.²⁰ Radovi na kapeli sv. Križa još su u tijeku.

Mnoštvo nalaza do kojih je došlo prilikom konzervatorsko-restauratorskih radova nalaze opetovano čitanje povijesnih izvora te smještanje podataka iz izvora u suodnos s novim materijalnim dokazima. U obradi primarnih izvora prije svega valja razlučiti one koji spominju samo mjesto Velika ili sv. Križ, odnosno koriste crkvu kao prostorni reper

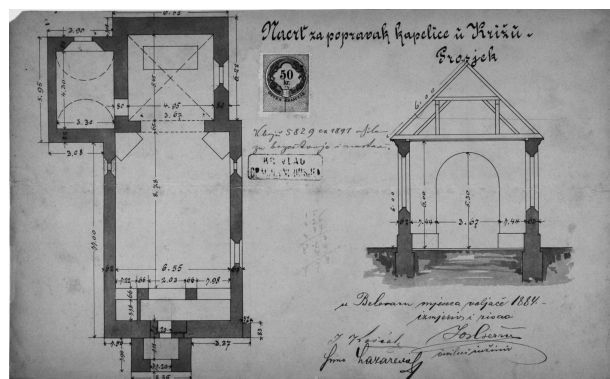
u utvrđivanju granica nekog zemljišta ili posjeda, od onih koji se bave samom kapelom. Opis kapele, odnosno postojanje potonjeg tipa arhivske građe zasad nije utvrđen prije 1704. godine. Svi stariji izvori spominju aktivnosti osoba vezanih za župnu crkvu ili je koriste kao prostornu odrednicu. Najstariji takav dokument u kojemu se spominje crkva sv. Križa datira iz 1270. godine kada rovišćanski župan Lovro određuje međe zemlje »Macek, iuxta Velykam in comitatu Ryuice« za župana Prenchola.²¹ Crkva se u tom dokumentu spominje isključivo kao prostorni reper: »... et meta terrea circumfusam, que est iuxta ecclesiam sancte crucis...«.²² U historiografiji se kapela sv. Križa javlja 1903. godine, kada Ivan Krstitelj Tkalčić, obrađujući urbar streškog samostana, fragmentarno prenosi dokument u kojem se spominje župnik sv. Križa, odnosno »plebanus de sancta Cruce«²³ u svojstvu dobročinitelja istog samostana. Josip Bösendorfer, preuzimajući mađarskog povjesničara Desöa Csankija, navodi mjesto sv. Križ kao naselje u Križevačkoj županiji, odnosno »drugi grad« rovišćanskog vlastelinstva, ali crkvu sv. Križa ne spominje.²⁴ Josip Buturac crkvu identificira sa župnom crkvom Svetog Križa u Komarničkom arhiđakonatu Zagrebačke biskupije, »item ecclesia sancte crucis«, na popisu župa goričkog arhiđakona Ivana iz 1334. godine, te navodi kako se prema popisu iz 1501. godine crkva, koja je tada imala kapelana i graciona, nalazi u selu Velika.²⁵ Buturac utvrđuje da taj lokalitet odgovara mjestu Križ na potoku Velika, sjeverozapadno od Bjelovara, te navodi reference na još dva izvora u kojima se spominje ista crkva 1341. i 1492. godine.²⁶ Potonji je zanimljiv jer spominje župnika crkve svetog Križa, Grgura, kao člana Bratovštine sv. Duha u Rimu: »Ego Gregorius plebanus Sancte Crucis de Velika, diocesis Zagrabiensis, intravi in hanc sanctam confraternitatem Sancti Spiritus de Urbe...«.²⁷ Dakle, nemamo nikakvog razloga ne prihvatiti Buturčevu interpretaciju o tome da je današnja kapela sv. Križa upravo župna crkva župe sv. Križa s popisa arhiđakona Ivana 1334. godine. Kamilo Dočkal u svom radu o ispravama pavlinskog samostana u Strezi navodi da se sv. Križ spominje 1382. godine kao susjedni posjed onome streškog samostana, zatim 1439. godine kada je Demetrije, kapelan župe sv. Križa u Velikoj, svjedok pri sastavljanju oporuke Brcka, topolovačkog kastelana, u vesprimskoj biskupiji, te 1461. godine, kada dolazi do nagodbe između streškog samostana i Doroteje i Jelene »de Plaunichamelleky«, te se među sucima u tom procesu spominje i župnik sv. Križa u Velikoj i njegov kapelan Grgur.²⁸

Najznačajniji povijesni izvori koji govore o stanju kapele sv. Križa su vizitacije kanonika sačuvane u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu.²⁹ Stjepan Kožul je rekonstruirao zbivanja na kapeli koristeći upravo to gradivo, no objavio ga je tek fragmentarno. S obzirom da najraniji izvještaj o stanju kapele iz 1704. godine zapravo predstavlja *terminus ante quem* cjelovitih građevinskih zahvata na građevini, sve

5. HDABJ 291, Zbirka planova i nacrti, inv. br. B-24, Križ-kapela, fol.1, Nacrt za popravak kapelice u Križu / HDABJ 291, Collection of plans and drawings, inv. n. B-24, Križ-kapela, fol. 1, Design for the restoration of the chapel in Križ

6. HDABJ 291, Zbirka planova i nacrti, inv. br. B-24, Križ-kapela, fol.2, Nacrt za popravak kapelice u Križu / HDABJ 291, Collection of plans and drawings, inv. n. B-24, Križ-kapela, fol. 2, Design for the restoration of the chapel in Križ

7. Pogled na svetište kapele sv. Križa u Križu Gornjem (foto: G. Bekina, Konzervatorski odjel u Bjelovaru, 2012.) / View of the chancel of the Chapel of the Holy Cross in Križ Gornji (photo: G. Bekina, Conservation Department in Bjelovar, 2012)

do konca 19. stoljeća, na ovome mjestu u cijelosti donosimo taj opis kapele i njenoga inventara, što ga je sačinio vizitator Petar Pucz u *puncta visitationis De Capella Sanctae Crucis* 1704. godine.³⁰ Iz ovoga izvještaja saznajemo da je kapela sv. Križa zidana građevina sa zvonikom na zapadnom pročelju koji se nalazi iznad zapadnog portala. Tabulat je rustične izrade i oslikan raznim bojama, a pod broda kapele sačinjen je od nabijene zemlje. Svetište je nadstvođeno i na stranama natkriveno, osvjetljeno jednim prozorom, a brod dvama prozorima. Kapela je zatvorena dvojim vratima pod dobrom bravom, okrenutim na sjevernu stranu. Pored stupa se diže jedna rezbarena propovjedaonica, oslikana zelenom bojom, a na zapadnoj strani nalazi se obojeno pjevalište jednostavne izrade. Sakristija se pak nalazi na sjevernoj strani ispod svoda i osvjetljena je jednim prozorom postavljenim na istoku. Groblje je prilično prostrano, no ipak nije tako dobro ograđeno, pa vizitator traži da se ograda što potpunije popravi. U svetištu se nalazi oltar zidane menze koji nije posvećen, kao niti sama kapela.³¹ Ukrašen je rezbarijama »miješane« boje, a na pojedinim dijelovima posrebren; dio između dva stupa i kipova apostola sv. Petra i sv. Pavla prikazuje lik rassetog Gospodina naslikan na platnu zajedno s likom Blažene Velike Majke i sv. Ivana. Na gornjem katu, između dvaju stupova, naslikana je slika Velike Majke, a ploha završava sunčevom zrakom. Drugi se oltar zidane menze nalazi na sjevernoj strani, pod titularom sv. Barbare, na tri kata. Na donjem između kipova sv. Katarine i sv. Lucije nalazi se kip sv. Barbare, na drugom katu između stupova i kipova svetih anđela, sv. Lovre i sv. Stjepana nalazi se kip sv. Martina, a na trećem katu između stupova i kipova sv. Ane i sv. Elizabete nalazi se kip Blažene Djevice Marije. Treći oltar »na zidanom dijelu«, pod titularom sv. Ivana nije posvećen, a sastoji se od dva kata. Na donjem između stupova i kipova sv. Mateja i sv. Luke nalazi se kip sv. Ivana koji krsti Krista, a na drugom katu između

stupova i kipova dvojice anđela nalazi se kip sv. Josipa koji vodi Krista. Njegova ploha završava kipom uskrslog Gospodina Krista. Nadalje, prateći sljedeće *puncta visitationis* koje se tiču kapele sv. Križa, *De sacra suppelectii*, *De aedituo* te *Ratio aeditorum* saznajemo da se skroman inventar crkve sastojao od 2 kaleža (jednog srebrnog s pozlatom i drugog s bakrenom nožicom), plitice, 2 svećenička ruha, 4 kutije za držanje knjiga, 2 Rimski misala, 3 drvena raspela, 2 zvona te tri zastora. Svećenik Martin Magić podnio je parcijalni izvještaj o stanju računa u kojem stoji da je poboljšao crkvene financije za 112 rajnskih florena³² te da nema ništa u pričuvu jer je sve potrošio za poboljšanje crkve. Posjeduje 6 kvarata žita te je dužnik većem broju seljana. Uočljivo je da se vizitator u većem dijelu svoga izvještaja bavi inventarom crkve, od kojega su do danas djelomično očuvani bočni oltari. Sačuvani glavni oltar Rassetog Krista potječe iz 1735. godine, a trenutno se, kao i lijevi bočni oltar sv. Barbare, nalazi na restauraciji. Sljedeće vizitacije³³ redovito bilježe loše građevinsko stanje crkve, ali i loše financijsko stanje njenih župnika koji tek nužnim popravcima interveniraju u građevinu, te ona ostaje definirana srednjovjekovnim građevinskim zahvatima.

O tome da je tijekom 18. stoljeća kapela sv. Križa bila u lošem stanju svjedoče ne samo povijesni izvori već i rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja. Naime, pronađeni su ostaci onovremenog drvenog poda koji je propao truljenjem.³⁴ Velika količina vlage unutar objekta jedan je od dokaza permanentno lošeg stanja kapele, kojeg bilježe kanonske vizitacije učestalo utvrđujući potrebe za popravcima. Proces propadanja moguće je jasno predočiti jednostavnim usporedbom kvalitete opločenja poda, od srednjovjekovnog opečnog popločenja preko nabijene zemlje s početka 18. stoljeća do dasaka neprestano izloženima vlazi kasnije tijekom istog stoljeća.

Od 60 župnih crkava Komarničkog arhiđakonata³⁵ iz razdoblja od 14. do 16. stoljeća koje navodi Buturac³⁶ danas je sačuvano tek nekoliko objekata za koje možemo utvrditi postojanje srednjovjekovne građevne faze, a od kojih je sv. Križ u Gornjem Križu, uz crkvu istog titulara u Križovljanu³⁷ ponajviše zadržao značajke srednjovjekovne arhitekture. Dakle, nesumnjivo se radi o jednom od dragocjenijih objekata srednjovjekovne graditeljske baštine tog prostora.

Vijenac s motivom zubaca pile zajedno s pretpostavljenom polukružnom apsidom u istoj fazi te izvorima koji spominju crkvu 1270. godine upućuje na zaključak o najstarijoj fazi kapele sv. Križa u Križu Gornjem kao građevine romaničkih karakteristika. Najstarija utvrđena faza kapele sv. Križa, kojoj smo utvrdili romanička obilježja, ona od koje je sačuvan sjeverni zid, dio zvonika i opečni vijenac s dvostrukim motivom *zubaca pile* te tragovi zidane konstrukcije koji upućuju na postojanje apside, nema pravih analogija do crkve sv. Martina u Lovčiću, koja je romanička crkva polukružne apside, zidana opekom, s jednostrukim

motivom *zubaca pile* na portalu zapadnog pročelja.³⁸ Motiv *zubaca pile* iznimno je raširen i dugotrajan te predstavlja jednu od karakteristika romaničke umjetnosti. Javlja se i na nekim značajnim jadranskim spomenicima 12. stoljeća te prve polovine, odnosno sredine 13. stoljeća, primjerice na trogirskoj i splitskoj katedrali.³⁹ Prostorno najbliža analogija tom motivu među crkvama zidanim opekom je jednostruki vijenac svetišta crkve Uzdignuća sv. Križa u Križu koji nam u ovom slučaju ne može poslužiti kao analogija za dataciju jer se, osim činjenice da je vijenac u Gornjem Križu dvostruk, u slučaju sv. Križa u Križu radi o mlađem zdanju na kojemu se takav motiv nalazi na razdjelnom vijencu ispod prozora poligonalnog, dakle gotičkog svetišta. Stoga i uvrštavanje kapele u Križu Gornjem u tzv. kloštarivaničku skupinu crkava zidanih opekom tijekom 16. stoljeća⁴⁰ može vrijediti uvjetno, samo s obzirom na drugu građevinsku fazu crkve.

Nadalje, kako crkva sv. Križa u Križu Gornjem u drugoj srednjovjekovnoj fazi dobiva kvadratično svetište, nje-na pozicija na samoj tromeđi Čazmanskog, Kalničkog i Komarničkog arhidakonata veže ju uz pojavu koju Zdenko Balog uvjetno naziva *križevačko-kalnička grupa crkava s kvadratnim svetištem*.⁴¹ Među crkvama te grupe kao komparativni primjer ponajviše se ističe kapela sv. Andrije u Kamešnici, čije tlocrtno rješenje (i) druge faze potpuno odgovara tlocrtnom rješenju druge građevinske faze sv. Križa. Druga, gotička faza, sv. Andrije datirana je u 1377. godinu.⁴² Koristeći tu grupu crkava kao analogiju, glavna distinkcija je materijal gradnje, odnosno opeka kojom je zidan sv. Križ, za razliku od svih ostalih crkava iz te grupe

koje su zidane kamenom. Na ovom mjestu potrebno je spomenuti crkvu sv. Martina u Maloj Črešnjevici kraj Pitomače (arhidakonat Gušće srednjovjekovne Zagrebačke biskupije) čije razvojne faze umnogome nalikuju kapeli u Križu Gornjem. Naime i tu je utvrđeno postojanje crkve zidane opekom koja u prvoj fazi ima polukružnu apsidu koju kasnije zamjenjuje kvadratična.⁴³ Daljnje razmatranje druge srednjovjekovne faze kapele sv. Križa smješta je u širi kontekst crkava kvadratičnog svetišta u kontinentalnoj Hrvatskoj. Primjerice, na području Hrvatskog zagorja građevine tlocrtno sličnog rješenja su crkve sv. Bartola u Bartolovcu (14. stoljeće)⁴⁴ i sv. Martina u Martinšćini (sredina 15. st.),⁴⁵ a na prostoru Slavonije slična rješenja odlikuju crkvu sv. Stjepana u Glogovici⁴⁶ te donekle kapelu sv. Petra u Zdencima (15. stoljeće),⁴⁷ no i svi ovi primjeri građeni su kamenom. Glede crkava građenih opekom prostorno najbliži istodobni primjer je crkva sv. Marije Magdalene u Čazmi, s time da se u Čazmi radi o monumentalnom primjeru romaničke arhitekture dok je sv. Križ mala, seoska crkvice.

Zadnja srednjovjekovna adaptacija crkve određena je sužavanjem svih prozorskih otvora, a toj fazi vjerojatno pripada i kustodija na sjevernom zidu svetišta (sl. 9). Naime, po pravilnoj pravokutnoj, »kutijastoj« formi ona se razlikuje od starijih gotičkih primjera koji su redovito viši, uži i presvođeni šiljatim lukom.⁴⁸ Graditeljske faze kapele sv. Križa u Križu Gornjem smještaju tu crkvu u razvojni slijed srednjovjekovne gradnje u kontinentalnoj Hrvatskoj koji podrazumijeva gotičku obnovu u značenju »prijelaza« s polukružne na pravokutnu apsidu. No, govoreći o kapeli

8. MK-UZKB-F, inv. broj 19133, Unutrašnjost kapele sv. Križa (foto: N. Vranić, 1966. / MK-UZKB-F, inv. n. 19133, Interior of the Chapel of the Holy Cross (photo: N. Vranić, 1966)

9. Kustodija na sjevernom zidu svetišta (foto: K. Karlo, Konzervatorski odjel u Bjelovaru, 2012.) / Tabernacle in the northern chancel wall (photo: K. Karlo, Conservation Department in Bjelovar, 2012)

sv. Križa nije opravdano koristiti termin »barokizacija« u uobičajenom smislu cjelovitog građevinskog projekta obnove arhitekture u duhu baroka. U doba baroka kapela sv. Križa zapravo je trošna građevina na kojoj se tijekom 18. stoljeća vrše nužni popravci. Sve do 1889. godine ona nije predmet zahvata koji bi podrazumijevao cjelovit građevinski program, a niti je opseg i karakter tih intervencija toliko značajan da se može govoriti o bitnim građevinskim i stilskim preradama u duhu baroka kako je to uobičajeno na nekim drugim spomenicima. Pojam »barokizacija«, ako bi ga ipak htjeli zadržati, ovdje ponajviše znači uvođenje kvalitetnog baroknog inventara u vidu glavnog i dva bočna oltara. Upravo su oltari najvidljiviji čimbenik intervencije 18. stoljeća dok za cjelovitu obnovu, koja bi bila izvedena u duhu baroka, očito nije bilo sredstava.

U svom današnjem izgledu kapela sv. Križa zadržala je bitna obilježja srednjovjekovne arhitekture. Provedena restauratorsko-konzervatorska istraživanja potvrdila su pretpostavku o postojanju ranije romaničke građevine, a sada smo u mogućnosti jasnije precizirati njene dimenzije i stilske odlike, kao i raspoznati ostale građevinske faze i razlučiti ih od adaptacija. Ovime nadopunjujemo sliku srednjovjekovne arhitekture na području Zagrebačke biskupije, te dodajemo još jedan spomenik u inače razmjerno siromašnom katalogu romaničkog graditeljstva kontinentalne Hrvatske.

BILJEŠKE

1 ANĐELA HORVAT, »Gornji Križ«, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, (ur.) Andre Mohorovičić, 2, Zagreb, 1962., 407. Isti opis objavljen je i u: ANĐELA HORVAT, »Gornji Križ«, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, (ur.) Žarko Domljan, 1, Zagreb, 1995., 288. Potonja enciklopedijska natuknica neprecizno smješta crkvu istočno od Križevaca. Nacrt opisa nastao je na putovanju Anđele Horvat 1959. godine (Nadbiskupijski arhiv Zagreb - u daljnjem tekstu NAZ, Putne bilježnice Anđele Horvat »Vademecum« XIII, 134-136), a o crkvi postoji i bilješka iz 1970. godine (NAZ, Putne bilježnice Anđele Horvat »Vademecum«, XXXII, 71-72).

2 *Isto*.

3 ZVONKO LOVRENČEVIĆ, MLADEN MEDAR, »Gotika u Bilo-gori«, informativni prikaz, *Vijesti muzealaca i konzervatora*, 2/36 (1977.), 44-60, 47; ZVONKO LOVRENČEVIĆ, MLADEN MEDAR, »Gornji Križ (S.Crux in Velyka) crkva sv. Križa«, *Bjelovarski list*, 11. rujna 1975., 5.

4 *Isto*.

5 ZORISLAV HORVAT, »Opeke u srednjovjekovnim gradnjama u okolini Bjelovara«, *Arheološka istraživanja u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji i pogrebni rituali na teritoriju Hrvatske*, (ur.) Božidar Čečuk, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 21/2003., 145-160.

6 Karta je prilog katalogu izložbe *Sveti trag – Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094.-1994.*, (ur.) Tugomir Lukšić, Zagreb, 1994.

7 STJEPAN KOŽUL, *Sakralni spomenici bjelovarskog kraja*, Zagreb, 1999., 497-501.

8 Kalničkom arhidakonatu Zagrebačke biskupije crkva je pripadala do 2009. godine kada je osnovana Bjelovarsko-križevačka biskupija.

9 STJEPAN KOŽUL (bilj.7), 497.

10 ANA AZINOVIĆ-BEBEK i TAJANA PLEŠE, »Zrinski Topolovac, Gornji Križ – kapela sv. Križa«, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 1/38 (2006.), 168-173, 172.

11 STJEPAN KOŽUL (bilj. 7), 501.

12 Državni arhiv Bjelovar, Zbirka planova i nacрта, Križ kapelica, HRD-ABJ 291, inv.br. B-24.

13 STJEPAN KOŽUL (bilj. 7), 500. Majstor Franjo Bašić radio je i na drvenom retablu danas u kapeli u Donjoj Stubici, te oltaru u Remetama i Bregima kod Ivanića. Bašić je utemeljio radionicu 1831. u Zagrebu, te je dobitnik medalje na Gospodarskoj izložbi 1864. godine. Više u: OLGA MARUŠEVSKI, »Bazilika Srca Isusova u Zagrebu«, *Obnovljeni život*, Zagreb, 3-4 (1991.), 342-352.

14 Konzervatorski elaborat sastavljen je od dva dijela: ĐURO ŠIMIČIĆ, ZLATKO KARAC i BORIS VUČIĆ ŠNEPERGER, Konzervatorska dokumentacija i idejni projekt prezentacije nalaza grobne crkve sv. Križa u Gornjem Križu, br. teh. dnevnika: T.D. 39/04-16 od listopada 2005. godine, Arhiv Konzervatorskog odjela u Bjelovaru (dalje Arhiv KOBJ); ANA AZINOVIĆ-BEBEK, Izvještaj o provedenim arheološkim istraživanjima, od rujna 2005. godine, Arhiv KOBJ. Arheološki radovi vršeni su 2003. i 2005. godine. Radove 2003. godine tijekom kojih je otvoren prostor oko istočnog i zapadnog zida svetišta, te sjevernog i istočnog zida sakristije izvodio je Gradski muzej Bjelovar, dok je radove 2005. godine izvodio Hrvatski restauratorski zavod, Služba za arheološku baštinu.

15 *Isto*, 22.

16 *Isto*, 23.

17 ZORISLAV HORVAT, *Katalog gotičkih profilacija arhitekture kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 1992., 78-79.

18 ĐURO ŠIMIČIĆ, ZLATKO KARAC i BORIS VUČIĆ ŠNEPERGER (bilj 14), sonda 39, 69.

19 *Isto*, 119.

20 VIKTOR LIEBL, Izvještaj o izvedenim radovima na sanaciji gotičkog prozora III, od studenog 2010. godine, Arhiv KOBJ.

21 *Diplomatički zbornik Kraljevine hrvatsko-dalmatinsko-slavonske*, (ur.) Tadija Smičiklas i dr., 5, Listine godina 1256.-1272., 1907., 574.

22 *Isto*, 575.

23 IVAN KRSTITELJ TKALČIĆ, »Urbar bivšeg hrvatskog pavlinskog samostana u Strezi«, *Vjestnik hrvatskog-slavonsko-dalmatinskog arhiva*,

- Zagreb, V (1903.), 201–219., 218. Više o pavlinskom samostanu u Strezi MIRA KOLAR DIMITRIJEVIĆ, »Urbar pavlinskog samostana u Strezi 1477. godine«, *Podravina*, 3 (2003.), 103–123; TAJANA PLEŠE i KREŠIMIR KARLO, »Monasterium Omnium Sanctorum de Ztreza Ordinis S. Pauli Primi Eremitae«, *Opuscula Archaeologica*, 33 (2010.), 183–206.
- 24 JOSIP BÖSENDORFER, *Crtice iz slavonske povijesti, s osobitim obzirom na prošlost županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske, Baranjske, Vukovske i Srijemske te kralj. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek, 1910., pretsak Vinkovci, 1994., 74. O odnosu Csanki-Bösendorfer vidi: STANKO ANDRIĆ, »Prilog srednjovjekovnoj topografiji i historiografiji psunjsko-papučkog kraja«, *Scrinia slavonica*, 3 (2003.), 70–94, bilj. 6, 72.
- 25 JOSIP BUTURAC, »Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334.«, *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke biskupije*, (ur.) Dragutin Kniewald, 1, Zagreb, 1944., 409–454, 435.
- 26 *Isto*, 435–436.
- 27 *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, 5/1, Budimpešta, 1889., fol. 207 b (II.), 15.
- 28 KAMILO DOČKAL, »Srednjovjekovna naselja oko Streze, prilog našoj srednjovjekovnoj topografiji«, *Starine*, 46 (1956.), 145–202., 195.
- 29 Kapela se spominje u kanonskim vizitacijama Zagrebačke biskupije, NAZ, Kanonske vizitacije, Arhidakonat Kalnik (dalje: Kan. Viz.), Protokoli br. 130/I, 131/II, 132/III, 133/IV, 134/V, 136/VII, 142/XIII. Vidi: STJEPAN KOŽUL (bilj. 7).
- 30 »Haec capella a fundamentis murata, cum turri a frontispitio occidentali pariter murata, et supra portam occidentalem aedificata. Quae capella habet tabulatum in corpore simplicis operis rusticani, variis tamen coloribusque depictum, ita et pavimentum terreum in corpore in. [cancell.] Sanctuarium vero quod extat sub fornice aedificatum lateribusque stratum manet. Sanctuarium illuminat fenestra 1, corpus vero duae. Clauditur autem capella haec portis una [cancell.] duabusque, quae sunt sub bona clausura, et ad partem septentrionalem portae [cancell.] exurgit ad columnam una cathedra arcularii operis, colore viridi depicta, ad partem vero occidentalem extat chorus simplicis operis dicoloratusque. Sacristia vero manet ad partem septentrionalem sub fornice aedificata, quae illuminatur fenestra 1 ad orientem posita, coemeterium sat amplum, non tamen adeo bene cinctum, demandavi tamen ut quam totius reparatur. In sanctuario extat ara murata, non consecrata, uti nec ipsa capella, quam ornat opus arcularium mixto colore et in partibusque inargentata, quod inter duas columnas et statuas Sancti Petri et Pauli apostolorum imaginem in tela depictam crucifixi Domini cum imagine Beataeque Magnae Matris et Sancti Ioannis representat. In superiori contignatione, inter duas columnas, est imago depicta Magnae Matris, superficiem terminat radius. Alia ara murata extat ad partem septentrionalem, tituli Sanctae Barbarae, contignationum trium. In inferiori, inter statuas Sanctae Catharinae et Luciae, est statua Sanctae Barbarae, in secunda contignatione, inter columnas et statuas sanctorum angelorum et Laurentii ac Stephani, statua Sancti Martini, in tertia contignatione, inter columnas et statuas Sanctae Annae et Elisabethae, est statua Beatae Virginis Mariae. Tertia inferiori, intra columnas et statuas Sancti Matthiae et Lucae, est statua Sancti Ioannis Christum baptizans in secunda contignatione, inter columnas et statuas duorum angelorum est statua Sancti Iosephi Christum ducentis, superficiem huius terminat staua Christi Domini Resurgentis.«. NAZ, Kan. Viz., 130/II, 40–41, transkripcija i prijevod dr. sc. Iva Kurelac. Ovu vizitaciju fragmentarno donosi i Kožul, u drugačijoj transkripciji: »a fundamentis murata, cum turri a frontispitio occidentali pariter murata, et supra portam occidentalem aedificata...capella habet tabulatum in corpore simplicis operis rusticani, variis tamen coloribus depictum ita et pavimentum terreum in corpore, sanctuarium vero extat sub fornice aedificatum lateribus...«. STJEPAN KOŽUL (bilj. 7), 498.
- 31 Govoreći o oltaru, vizitator pod tim terminom prvenstveno podrazumijeva zidanu menzu, dok su svi ostali oltarni elementi – ukrasi.
- 32 *Florenus Renensis (Rhenensis)*: rajnski floren, hrv. nazvan rainč ili rainčik i sl. Od 16. stoljeća računski novac i na području Hrvatske. Računa se nepromijenjeno sa 60 krajcara ili 80 denara (»novaca«), od kojih po 4 čine groš. ZLATKO HERKOV, *Grada za financijsko-pravni riječnik feudalne epohe Hrvatske*, 1, Zagreb, 1956., 421–422.
- 33 Vidi bilj. 29.
- 34 ANA AZINOVIĆ-BEBEK i TAJANA PLEŠE (bilj. 10), 170.
- 35 Komarnički arhidakonat protezao se prvotno od Jalžabeta, pa uz Dravu do Đurđevca, do potoka Grabovnice (danas potok Katalena) po odaltle do bjelovarskog okoliša (Sredice, Korenovo, Gudovac, Klokočevac) i tad preko Rovišća putem zvanim *magna via* do Koprivnice. FRANJO BRDARIĆ, »Arcidakonat komarnički (1334.-1934.)«, *Katolički list*, 85 (1934.), 484–485.
- 36 JOSIP BUTURAC, »Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine«, *Starine*, 59 (1984.), 43–108, 74–80.
- 37 VESNA PASCUTTINI-JURAGA, IVANA PEŠKAN, »Spolia – Hidden Codes Of The Past, Re-Used Fragments Of Stone Elements In Varaždin County«, *Hortius Artium Medievalium*, 17 (2010.), 175–184.
- 38 VJEKOSLAV JUKIĆ, »Crkva sv. Martina u Lovčiću, primjer očuvanja romaničke arhitekture«, *Vijesti Muzeja Brodskog Posavlja*, 10 (2010.), 46–49; JOSIP LOZUK, »Rezultati arheološkog istraživanja u crkvi sv. Martina u Lovčiću«, *Vijesti Muzeja Brodskog Posavlja*, 10 (2010.), 37–45.
- 39 STANKO PIPOVIĆ, »Splitsko-trogirska klesarska radionica iz 13. stoljeća«, *Majstor Radovan i njegovo doba*, (ur. Ivo Babić), Trogir, 1990., 179–192.
- 40 ZORISLAV HORVAT (bilj. 5).
- 41 ZDENKO BALOG, »Crkve kvadratnog svetišta u sjevernoj Hrvatskoj«, *Peristil*, 50 (2010.), 41–62.
- 42 *Isto*, 42–43.
- 43 TATJANA TKALČEC, »Arheološko istraživanje crkve sv. Martina u Maloj Črešnjevici kraj Pitomače u godini 2001.«, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 1/34, (2002.), 99–103.
- 44 Više o crkvi u Bartolovcu: DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb, 1993., 217.
- 45 Više o crkvi u Martinšćini: *isto*, 175.
- 46 Više o crkvi u Glogovici: DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Zagreb, 1986., 102.
- 47 Više o crkvi u Zdencima: *isto*, 155.
- 48 DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (bilj. 44), 80–82.

Summary

Krešimir Karlo

Chapel of the Holy Cross in Križ Gornji in the Context of Medieval Architecture of Inland Croatia

The Chapel of the Holy Cross is situated on a hill in the vicinity of the village of Križ Gornji. Today it serves as a filial chapel of the Parish of the Holy Archangel Michael in Zrinski Topolovac, in the Diocese of Bjelovar-Križevci. The chapel is a single-nave, east-oriented structure built in brick, with a belfry adjoining its western façade and a sacristy along the northern wall of a square-planned chancel. The chapel was first mentioned in 1270. The earliest records on the chapel date from early 18th century, and the records of canonical visitations of the Zagreb Diocese often note its poor state throughout the 18th century. The structure was not subjected to extensive constructive interventions from its second medieval (Gothic) phase until 1889, when the church was statically reinforced and the belfry defined in its present form. This intervention was realized according to the hitherto unknown project from 1884. Following the conservation-restoration and archaeological research conducted from 2003 to 2005, the chapel is currently in a presentation defining stage. The research results indicate the existence of two medieval building phases and one adaptation. The oldest phase is characterized by the preserved parts of the façade and traces of a semicircular apse. Furthermore, the original 4-meter belfry walled in late 19th century was preserved, as well as the characteristic brick cornice with saw-dented profiles. The saw-dented cornice and the contemporary presumed semicircular apse, as well as the historical sources which mention the church in 1270, indicate that the oldest chapel of the Holy Cross in Križ Gornji was a Romanesque structure. For the oldest determined Romanesque phase of the chapel of the Holy Cross, with preserved northern wall, part of the belfry, the brick cornice with a double saw-dented motive and traces of wall construction indicating the existence of an apse, there are no adequate analogies until the church of St Martin in Lovčić, a Romanesque structure with a semicircular apse, constructed in brick and with a single saw-dented motive on its western façade portal. In addition, judging from the square chancel of the church of the Holy Cross in Križ Gornji constructed in the second medieval phase, its position on the borders of the Čazma, Kalnik and Komarnica Archdeaconries connects it to the Križevci-Kalnik group of churches with square chancels. This phase belongs to the rather common type of Gothic architecture constructed in brick and stone geographically spread over the whole inland Croatia. The building phases of the chapel of the Holy Cross in Križ Gornji place it within the developments of medieval architecture in inland Croatia which include a Gothic renovation through the »transition« from semicircular to rectangular apse. During the Baroque age the chapel of the Holy Cross remained a decrepit structure with necessary reparations conducted during the 18th century. Until 1889 the chapel had not been subjected to an intervention which would include the overall structure, and the extent and type of the realized interventions do not classify them as significant structural and stylistic changes in the spirit of the Baroque, common for other monuments. Considering the fact that even in its present state the chapel of the Holy Cross has preserved some key elements of medieval architecture, it is a precious example of rare highly preserved medieval ecclesiastical buildings in the Komarnica Archdeaconry in the medieval Diocese of Zagreb. The conducted conservation-restoration research has confirmed the assumption of the existence of an earlier, Romanesque structure, and provided the possibility of a more accurate description of its dimensions and stylistic features, as well as the distinction of other building phases and adaptations. The paper contributes to the knowledge of medieval architecture in the Diocese of Zagreb and enriches the rather scarce corpus of Romanesque architecture of inland Croatia with a new monument.